

**ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ РЕГІОНІВ
В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ**

У статті окреслено основні тенденції у розвитку господарства традиційно слабоорозвиненої аграрно освоєної Тернопільської області за останні роки. Виявлено диспропорції промислового розвитку регіону; реальні причини зрушень у частці регіону у сукупному продукті країни, встановлено їх зв'язок із сучасним соціально-економічним розвитком країни та окремих її регіонів. З'ясовано, що зростання частки області в сукупному продукті країни не супроводжується пропорційним зростанням валового регіонального продукту, а відтак – не є наслідком прогресу в економіці цього регіону, а скоріше завдяки зниженню ролі окупованих територій у економіці країни. Виявлено, що прогрес останніх років ще не є ознакою сталої позитивної тенденції у розвитку, адже забезпечується завдяки переважно екстенсивній складовій економіки – рослинництву та пов'язаною з ним харчовою промисловістю.

Визначено, що неефективність структури господарства регіону проявляється у зовнішньоторговельному балансі, де у експорті переважає продукція електротехнічного виробництва, представлена всього кількома компаніями, та продукція сільського господарства. Виявлено нагальну необхідність реформування структури господарства на основі вільного конкурентного ринку задля приваблення іноземних інвесторів, що дало б змогу подолати тривалу депресивність та аграрну спрямованість господарства області. Окреслено вплив сучасного рівня розвитку регіону на життя населення, а відтак обґрунтовано необхідність подолання сучасних протиріч розвитку задля уникнення поглиблення бідності місцевого населення, його маргіналізації. Визначено пріоритетні галузі промисловості, що мали б стати основою для формування нової соціально-економічної бази регіону.

The article outlines the main trends in the development of the economy of the traditionally poorly developed agrarian Ternopil region in recent years. Disproportions in the industrial development of the region; the real reasons for the shifts in the region's share in the total product of the country are detected, their connection with the modern socio-economic development of the country and its individual regions are defined. It was determined that the growth of the region's share in the total product of the country is not accompanied by a proportional increase in the gross regional product, and therefore is not a consequence of progress in the economy of this region, but rather due to the reduction of the role of the occupied territories in the economy of the country. It was found that the progress of recent years is not yet a sign of a stable positive trend in development, as it is ensured by the largely extensive component of the economy - plant growing, and the related food industry.

It is determined that the ineffectiveness of the structure of the economy of the region is reflected in the foreign trade balance, where the production of electrotechnical production dominates in exports, represented by only a few companies and products of agriculture. The urgent need to reform the structure of the economy based on a free competitive market has been identified in order to attract foreign investors, which would overcome the long-term depression and agrarian orientation of the economy of the region. The influence of the present level of development of the region on the life of the population is outlined and, therefore, the necessity of overcoming the contemporary contradictions of development is grounded in order to avoid degradation of poverty of the local population, its marginalization. The priority sectors of industry, which should become the basis for the formation of a new socio-economic base of the region, were determined.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, господарство, промисловість, сільське господарство, регіон.

Keywords: socio-economic development, economy, industry, agriculture, region.

Окреслення проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Нині за умов глибоких системних диспропорцій, що існують

в економіці країни, продовжують відбуватись трансформаційні процеси у всіх галузях господарства. Дуже часто зміни пов'язані із провідними тенденціями суспільного життя в країні, політичними процесами та наслідками воєнних дій на сході України. Сучасні реалії соціально-економічного розвитку є наслідком подій 2013-2014 рр., а також всієї попередньої економічної історії держави. Існуючі диспропорції, зазвичай мають коріння і глибоке підґрунття ще з часів отримання незалежності та кризи 90-х рр., 2010 р., які у багатьох галузях затягнулися і до сьогодення.

Наслідком тривалої депресивності у колись провідних галузях економіки стало поглиблення нерівності за майновою ознакою серед населення, зміна якості та структури зовнішньоторгівельного балансу, погіршення інвестиційного клімату і, в підсумку, – втрата економічного потенціалу та значні соціально-демографічні втрати. До того ж сучасні реалії розвитку свідчать про відутність системності у змінах, їх ситуативність та хаотичність, часто на догоду інтересам правлячих олігархічних кіл, що і визначають “пріоритетність” тих чи інших галузей для економіки країни у певний період. Усе це призвело до деіндустріалізації, переходу окремих регіонів на сировинно орієнтовану структуру господарства, тобто фактично відбувся економічний регрес, пов'язаний із тривалою експортною орієнтованістю сільського господарства та видобувних галузей, металургії. Така деформація структури господарства ще більше проявилась у регіонах з традиційною аграрною освоєністю, до яких належить і Тернопільська область. Занепад традиційних галузей промисловості, втрата економічної бази розвитку міст та сільських територій, слабкий розвиток або занепад неаграрних видів діяльності у цьому регіоні супроводжувалось значним зменшенням зайнятості у всіх сферах життєдіяльності, поглибленням бідності та звуженням демографічної складової. Виявлення основних тенденцій у розвитку господарства області може допомогти проаналізувати сучасний стан та дати оцінку перспективам у цьому регіоні, стати підґрунтям для формування пропозицій у регіональних програмах розвитку територій.

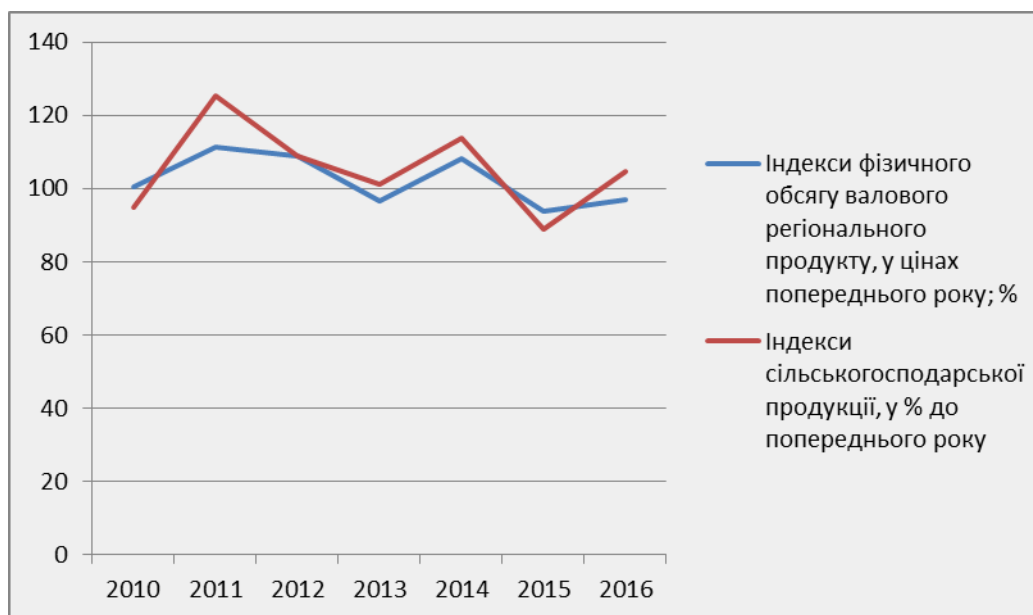
Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Регіональні дослідження соціально-економічного розвитку в Україні існують уже тривалий час і дозволили досить добре дослідити особливості просторового розвитку країни, становище, проблеми й перспективи розвитку регіонів. Цьому присвячені праці М. Барановського, В. Джамана, М. Дністряньського, А. Доценка, О. Заставецької, Л. Заставецької, Ф. Заставного, М. Заячука, Є. Качана, С. Лісовського, Л. Немець, Я. Олійника, М. Пістуна, Ю. Пітюренка, І. Прокопи, В. Руденка, А. Степаненка, П. Сухого, О. Топчієва, М. Фащевського, О. Шаблія, Л. Шевчук, Л. Шепотько та ін.

Дослідження соціально-економічного розвитку стосовно Тернопільської області започатковані у працях О. Заставецької, Є. Качана, Л. Заставецької, Д. Ткача та інших авторів. Грунтовне вивчення різних аспектів соціального, економічного та екологічного розвитку області у розрізі міських поселень здійснив Д. Ткач [6], та згодом він таки продовжив та поглибив з урахуванням сільських населених пунктів (у співавторстві з І. Ілляш) [2]. Комплексний підхід дав змогу проаналізувати всі основні аспекти життєдіяльності населення та господарства регіону за період незалежності країни. Проте згадані дослідження потребують врахування сучасних тенденцій суспільного життя, що впливають на економіку області впродовж найближчих років.

Метою статті є виявлення основних тенденцій у розвитку господарства традиційно слаборозвиненої аграрно освоєної Тернопільської області за останні роки.

Виклад основного матеріалу досліджень. Кардинальні зрушення та перетворення, що відбулись за останні роки в країні зачепили всі сторони життя суспільства. Реформи, що проходять в країні хоча й повільно, але трансформують усталені просторові залежності. Структурні зміни в економіці, державному управлінні позначились на соціальних аспектах розвитку регіонів. Тривала деіндустріалізація та інтенсивний розвиток сільського господарства докорінно змінили обличчя господарства країни. Трансформаційні процеси зачепили всі, без винятку, регіони України. Нам є цікавими тенденції соціального й економічного розвитку традиційно слаборозвинених, так званих аграрно освоєних регіонів, до яких належить

Тернопільська область. Вона була й залишається однією із найменших в країні за територією, населенням, вкладом в сукупний продукт. Тут проживає 2,5% населення країни, яке продукує біля 1,3% ВВП. Проте з 2014 р. вклад області у сукупний продукт країни почав поступово зростати. Якщо в 2013 р. частка області у ВВП країни становила 1,2%, то в 2014 р. 1,4% а в 2016 р. – 1,3%. Однак, якщо в Україні за 2016 р. ВВП зріс на 2,3% в цінах попереднього року, то ВРП Тернопільщини зменшився на 2,9%. Тобто частка області в сукупному продукті країни зросла за рахунок зменшення ролі в економіці Донецької і Луганської областей, частково окупованих. Регіон залишається слабопродуктивним, випереджаючи за показником валового регіонального продукту в розрахунку на 1 особу (24963 грн. у 2016 р.) лише Чернівецьку і Закарпатську області. Очікування зростання економічних успіхів області завдяки стрімкому росту сільського господарства виправдалось лише частково (див. рис. 1).

Рис. 1. Динаміка зростання валового регіонального продукту та продукції сільського господарства Тернопільської області за період з 2010 до 2016 р.*

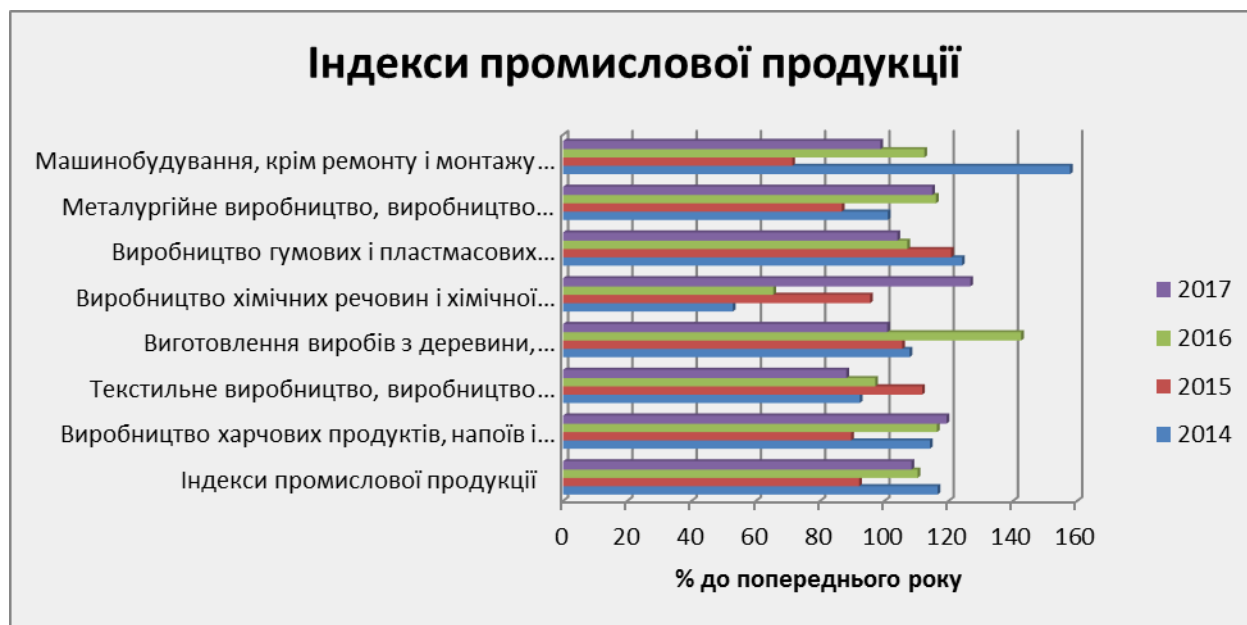
*Складено за даними [5, с. 20; 203].

Стабільне зростання виробництва рослинницької продукції за останні роки в області, як і в Україні, не спричинили до якісного поліпшення економічного стану. Врожаї зернових у Тернопільській області досягли майже 2 млн. т на рік. Проте майже все зерно вивозять за межі області, в тому числі за кордон. Власне тваринництво, яке мало б підвищувати ефективність сільського господарства, споживаючи дешеве зерно, дуже незначне і представлене невеликими індивідуальними господарствами. Із загального поголів'я ВРХ 151,8 тис. голів лише 9% утримують у сільськогосподарських підприємствах. Нарощування поголів'я – тривала і дорога справа. Тому очікувати в найближчі роки економічного підйому в області на основі сільського господарства – марно. Промислове виробництво в області після тривалого скорочення, в 2016–2017 рр. демонструє певне зростання (на 9–10% щороку).

Традиційно в області провідною промисловою галуззю є харчова промисловість, продукція якої у 2017 р. склала 36,4% від загального обсягу промислового виробництва. І саме завдяки зрушенням у харчовій промисловості відбувається загальне зростання промислового виробництва в регіоні. Передусім, зростання виробництва цукру на 1/3 та, в деякій мірі, переробки м'яса, зумовило ріст промислової продукції. На жаль, зрушення у цукровій промисловості є ситуативними і не набули постійності через низку суб'єктивних причин. Тому говорити про остаточні позитивні зрушення у промисловості ще рано.

Інші галузі промисловості – текстильна, швейна, деревообробна промисловості, машинобудування та металообробка – продовжують перебувати у стагнації, або й скорочувати

виробництво (рис. 2). Винятком є виробництво будівельних матеріалів, а саме цегли, залізо-бетонних конструкцій, піску, щебеню і т. ін., зростання якого в 2016–2017 рр. корелювалося із зростанням обсягів будівництва. Хоча в структурі будівельних робіт найбільша частка (48,6%) залишається за житловим будівництвом, різко зросли обсяги нежитлового будівництва та інженерних споруд. Позитивним явищем стала розбудова складського господарства та логістичної інфраструктури, пов'язаної з аграрним бізнесом, модернізація переробної промисловості великими агрокомпаніями.

Рис. 2. Індекси промислової продукції за основними видами діяльності, у % до попереднього року*

*Складено за даними [5, с. 277-282; 4, с. 37].

Стан економіки регіону можна добре охарактеризувати за обсягами та структурою зовнішньої торгівлі. Обсяги її зростають і у 2016 р. експорт товарів та послуг з області досягнув 347941,4 тис. дол. США. Проте це незначна величина навіть порівняно з іншими регіонами країни. У структурі експорту 48% становлять електротехнічне устаткування та 27,3% продукція сільського господарства, що ще раз підкреслює неефективність структури господарства регіону. Сільське господарство, яке використовує понад 800 тис. га сільгоспугідь та споживає велику кількість матеріальних ресурсів, у зовнішній торгівлі поступається кільком невеликим промисловим підприємствам.

Аналіз економічних показників регіону та їх динаміка показує, що окремі позитивні зміни у господарстві ще не стали стабільними, їх наслідки ще не є настільки відчутними, щоб вести мову про подолання репресивності. Рівень зарплат населення залишається найнижчим в Україні. Зменшення чисельності населення внаслідок природного та механічного скорочення продовжується і набуло вже довготривалої тенденції. Майже половина сімей є отримувачами різного роду субсидій. Перебування населення в такому стані тривалий час призводить до його маргіналізації, атомізації суспільства.

Така ситуація у аграрноосвоєному регіоні потребує реформування передусім, аграрної сфери: пошуку шляхів підвищення економічної активності селян і утворення прошарку малого і середнього агробізнесу (підтримка індивідуальних селянських господарств, створення кооперативних об'єднань товаровиробників) [1, с. 15]. Окрім цього, сучасні виклики економіки свідчать про неможливість виживання поселень у слаборозвинених регіонах без підтримки у них неаграрних видів діяльності, як промислових, так і послугових. Господарювання за таких умов у області все ще потребує глибокого переосмислення і підтримки саме тих галузей, котрі здатні забезпечити конкурентоспроможність регіону і в майбутньому стати «плюсами зростання» для навколишніх територій.

Висновки. Оптимізм у зростанні традиційних видів діяльності в регіоні має буди обережним. Сільське господарство повинно розвиватись, проте воно не зможе забезпечити високий соціально-економічний розвиток.

Недостатній розвиток сучасних промислових підприємств та інших сфер виробничої та послугової діяльності обумовлюватиме й надалі відставання регіону за основними соціально-економічними показниками.

Відставання за темпами розвитку від інших регіонів спричиняє наростання репресивності, що матиме в перспективі наслідком прискорене скорочення населення, його маргіналізацію.

Нині регіонові потрібна побудова нової економіки на засадах вільної конкуренції та вільного ринку. Лише ці засади дадуть змогу залучити зовнішні інвестиції, без яких регіон не зможе розвиватись.

Керівництво регіону має визначитись із пріоритетними напрямками господарювання, для розвитку яких слід створити особливо сприятливі умови. На нашу думку, такими видами діяльності мають стати поряд з харчовою промисловістю новітні машинобудівні підприємства, виробництва легкої промисловості та будівельних матеріалів.

Література

1. Ілляш І. Господарський комплекс Тернопільської області: особливості структури та трансформації в ринкових умовах / Ілляш І. Д., Ткач Д. В. // *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України : науковий журнал.* – Тернопіль, 2013. – Вип. 18. – С. 11–20.

2. Ілляш І., Ткач Д. Соціально-економічний розвиток поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства. – Тернопіль: Астон, 2013. – 204 с.

3. *Регіональна економіка / За ред. Є. П. Качана.* – Київ : Знання, 2011. – 670 с.

4. Соціально-економічне становище Тернопільської області за 2017 рік. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України; Головне управління статистики у Тернопільській області. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

5. Статистичний збірник «Регіони України» 2017. Частина II [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

6. Ткач Д. В. Малі міські поселення : економіко- і соціально-географічні проблеми розвитку : [монографія] / Дмитро Володимирович Ткач. - Тернопіль, 1997. – 145 с.

7. Топчієв О. Г. Регіоналістика: географічні основи регіонального розвитку і регіональної політики : навч. посіб. / О. Г. Топчієв, Д. С. Мальчикова, В. В. Яворська. – Херсон : ОЛ-ДІ-ПЛЮС, 2015. – 372 с.

8. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії / О.І.Шаблій. – Львів: Вид.: ЛНУ, 2003. – 444 с.